

זוהר שגב

יעקב טובי, 2015 / **החורבן והחשבון, מדינת ישראל והשילומים מגרמניה 1953-1949**. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב הוצאה לאור ע"ש חיים רובין. 505 עמודים.

הסכם השילומים בין גרמניה המערבית למדינת ישראל הוא אחד האירועים ההיסטוריים המרכזיים שעיצבו את מדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה. ספרו החשוב של יעקב טובי מיטיב לתאר את התהליכים הדרמטיים שהובילו לחתימת ההסכם בין מערב גרמניה והעולם היהודי, ובמיוחד מדינת ישראל. בד בבד מתאר המחבר באופן מפורט את ההשלכות הרחבות של ההסכם במישורים הכלכלי, הפוליטי והבין-לאומי. אין ספק שהסכם השילומים הקרין על הזירה הפוליטית הישראלית, תרם תרומה מכרעת לכלכלת המדינה ועיצב את יחסינו עם גרמניה המערבית ועם גרמניה המאוחדת עד ימינו. אלא שחשיבותו חורגת מכך. הסכם השילומים השפיע על מערך יחסי הגומלין המורכב בין הפזורה היהודית כולה לגרמניה, והיה גורם כבד משקל בעיצוב ההסדרים הפוליטיים הבין-לאומיים בעולם שלאחר מלחמת העולם השנייה.

המחבר פותח את הספר בסקירה חיונית על אודות מצב המחקר בנוגע להסכם השילומים. הסקירה עשויה להועיל במיוחד לסטודנטים, לתלמידי מחקר ולאנשי אקדמיה המתעניינים בתחום. מהסקירה עולה שחרף קיומם של חיבורים חשובים ומשמעותיים בנושא הסכם השילומים, אין כנמצא חיבור מדעי על אודותיו. אני מסכים עם קביעה זו של המחבר. ברצוני להדגיש כי מנתון זה עולה יתרונו הגדול של הספר שלפנינו. מדובר בחיבור מקיף ומפורט, המסתמך על מגוון מרשים של חומר ארכיוני מישראל, מארצות הברית ומגרמניה, והוא מגובה בהערות שוליים מפורטות וכרשימה ביבליוגרפית מקיפה ומעודכנת. החיבור פורש בפני הקורא תיאור מדויק ומפורט של המהלכים הפוליטיים שהובילו להסכם, במיוחד בזירה הישראלית, אך עם "גיחות" הכרחיות לארצות הברית ולגרמניה.

פרקי הספר סדורים כרונולוגית. החיבור נפתח בתיאור השלבים הראשונים של הדיונים על אודות הפיצוי החומרי מגרמניה, דיון שהתנהל עוד לפני סיום מלחמת העולם השנייה. חשיבותו בגיבוש הקטגוריות השונות של הפיצוי החומרי: השבת רכוש, פיצויים אישיים ופיצויים קולקטיביים.

מעורבותה של מדינת ישראל בסוגיית הפיצויים החומריים מגרמניה התעצמה בתחילת שנות החמישים. הערכתה הנכונה של ממשלת ישראל, שלפיה תהליך הרהביליטציה המואץ של גרמניה מתקדם ללא צורך בהסדרת הפיצוי החומרי, לצד מצוקתה הכלכלית הדרמטית של המדינה הצעירה, הובילו לפנייה רשמית של ממשלת ישראל לבעלות הברית להסדרת הסוגיה של הפיצוי החומרי. ממשלת ישראל הקפידה ליצור הפרדה בין שלוש הקטגוריות השונות של הפיצוי החומרי, והדגישה את תביעת הפיצוי הקולקטיבי כתביעה החשובה והבכירה מבין התביעות שאמורות להיות מוגשות על ידי ממשלת ישראל. בהמשך מתאר המחבר בפירוט את המאבקים הפוליטיים בזירה הישראלית, בכללם ההפגנה המפורסמת של תנועת החירות בירושלים ביולי 1952, שבמהלכה הותקף משכן הכנסת. עוד מתוארים יחסי הגומלין המורכבים בין תביעת הפיצויים הישראלית לתביעות הפיצויים של בעלות הברית, תהליכי המשא ומתן בעיירה וואסנאר בהולנד, ההתנגדות להסכם בגרמניה ותהליכי אישורו במוסדות השלטון הגרמניים ומאבקן של מדינות ערב נגד ההסכם.

מעניין במיוחד הדיון העוסק בהקמתה של ועדת התביעות ובמעורבותה בהסכם. המחלוקת בין מדינת ישראל והארגונים היהודים בעולם, במרכזם היהודים האמריקניים, פרצה מיד עם תחילת המגעים בנוגע לפיצוי החומרי, ונסכה סביב זכותה של מדינת ישראל לייצג את העם היהודי כולו בשאלת הפיצויים. הארגונים היהודים ניהלו תביעות שונות נגד גרמניה בנוגע להעברת כספי השבת רכוש והפיצוי האישי. להערכת הארגונים היהודים תביעות הפיצויים של ממשלת ישראל עלולות היו לפגוע בפעילותם ולמנוע את הסדרי הפיצויים שארגונים אלה היו מעורבים בהם. לעומת זאת, ממשלת ישראל ביקשה לשמור בידיה את המונופול המוחלט על קבלת הפיצויים, אך הבינה שהתנגדות פומבית של הארגונים המייצגים את יהודי העולם עלולה לפגוע אנושות בפעילות ממשלת ישראל בסוגיה. בה בעת הבינו גם הארגונים היהודיים את חשיבותם של כספי הפיצויים לעתידה של מדינת ישראל והכירו בעובדה שמדינת ישראל קלטה רבים מניצולי השואה וזקוקה הייתה לכספי השילומים לצורך שיקומם. התוצאה הייתה פשרה מרתקת: הקמת ועדת התביעות החומריות של העם היהודי כנגד גרמניה, ובקיצור "ועדת התביעות" (The Conference on Jewish Material Claims Against Germany). בוועדה היו שותפים 22 ארגונים יהודיים מרכזיים המייצגים את הקהילות היהודיות. במסגרת ההסכם נקבע שארגונים יהודיים לא יגישו תביעת שילומים נוספת לזו למדינת ישראל, אך חלק מכספי השילומים יוקצה להם. נקבע שזו תהיה החלוקה: 65% למדינת ישראל, 20%-25% לסוכנות היהודית, 5%-10% לג'וינט, והיתרה, כ-5%, לארגונים היהודיים בעולם. החלק שיועבר לסוכנות ולג'וינט אמור היה להיות מושקע בפעילות בתחומי מדינת ישראל. מעבר להסכם, מבין דפי הספר מתברר תפקידו המרכזי של נחום גולדמן, יושב ראש ועדת התביעות, בתהליך עיצוב הסדר השילומים, לצידם של דוד בן גוריון ושל קונרד

אדנאואר, הקנצלר הגרמני. תפקידו המרכזי של גולדמן במסגרת הסכם השילומים הוא קצה קרחון של תהליך מרתק. הקמת ועדת התביעות מגלמת בתוכה תופעה היסטורית רבת עניין הנוגעת ליחסי גלות וארץ אֵם בהקשר היהודי-ישראלי ומעבר לו. בפעילותו של גולדמן במסגרת הסדר השילומים ובהקמת ועדת התביעות ניתן למעשה תוקף רשמי ומעשי למעורבותה של הפזורה היהודית בתהליכי קבלת ההחלטות של ממשלת ישראל. הקמת ועדת התביעות, שכן גוריון היה מבטאה הבולט, מאתגרת את התפיסה הציונית והישראלית באשר להיותה של מדינת ישראל המייצגת הבלעדית של יהדות התפוצות. במקרה של הסכם השילומים ויתרה מדינת ישראל על תפיסה זו, ונוצר מנגנון ייחודי של מעורבות ארגונים דיאספוריים בארץ האם. ראוי להבהיר שאני מתייחס, מסיבות מובנות, למדינת ישראל כאל ארץ האם (מולדת) של יהודי העולם, אף שחלקם המכריע של היהודים שהיגרו לארצות הברית או לכל ארץ אחרת – לא יצאו ממדינת ישראל. פיתוח המחקר בנוגע לוועדת התביעות עשוי לתרום רבות לדיונים עכשוויים בתחומי ההיסטוריה, הסוציולוגיה ומדע המדינה, על אודות יחסי הגומלין המורכבים שבין פזורה לארץ האם, בכללם היבטים של מתח ושל שיתוף פעולה.

הדיון בנושא ועדת התביעות מאפשר לי להדגיש את אופי הספר שלפנינו. מדובר בחיבור היסטורי רחב יריעה שמתאר בקפדנות ראוייה לשבח את ההתרחשויות בנוגע להסכם השילומים. חשיבותו הרבה של החיבור ביצירת בסיס רחב שמאפשר לבנות מעליו נדבכים של מחקרים נוספים. הספר מתרכז בתיאור המאורעות ובניתוח של ההקשרים הקרובים ביותר לסיפור המעשה, ונמנע, כמו במקרה של ועדת התביעות, משימוש בחומרים המרתקים להרחבת הדיון. זו היא בחירה לגיטימית של המחבר. למרות זאת, ייתכן שבמקרים מסוימים המתוארים בספר עדיף היה לצמצם בתיאור המאורעות או הנתונים המוצגים מתוך ספרות משנית, כמו בנוגע להרכב הסחורות שיובאו לארץ במסגרת הסכם השילומים (441-443), לטובת הרחבתו של הממד הניתוחי.

בחלקו האחרון של הספר מציג המחבר את החלטתה של ממשלת ישראל לקבל את דרישת ממשלת גרמניה ולהסכים לכך שחלק ניכר מהניצולים אזרחי מדינת ישראל לא יוכלו לתבוע את ממשלת גרמניה בגין מרכיבי פיצויים אישיים הנוגעים בפגיעות בגוף ובבריאות, אלא רק על פגיעה בחירות או בחיים. ההנחה שעמדה בבסיס קביעה זו הייתה שכספי פיצויים אלו מגולמים בהסכם השילומים, וחובתה של ממשלת ישראל לדאוג באמצעותם לרווחת הניצולים. סוגיה זו מדגישה את חשיבותו של הספר ואת הרלוונטיות שלו לשיח הציבורי הישראלי. המחבר מדגיש שממשלת ישראל בשנות החמישים המעיטה בתחזיות התשלומים העתידיים שתחויב להעביר לניצולי השואה. בפועל היו סכומים אלה גבוהים בהרבה מהתחזיות הראשוניות. החלטתה של ממשלת ישראל משפיעה על גורל הניצולים במדינת ישראל עד היום. את מצבם המזעזע והמביש

של חלק מניצולי השואה במדינת ישראל יש להבין גם לאור הסכם השילומים שגובש בשנות החמישים של המאה הקודמת.
ניתן לסכם ולומר שלפנינו חיבור חשוב, ששמור לו מקום של כבוד בכל ספרייה אקדמית, ואני משוכנע שסטודנטים, תלמידי מחקר וחוקרים ימצאו בו עניין רב.